

UOT 5716,01**60-70- Cİ İLLƏRDƏ POEZİYAMIZDAKI YENİLİKLƏR****Ə.S.RƏSULZADƏ****Bakı Dövlət Universiteti****arkinaz.rasulzadehh@mail.ru**

Məqalədə 60-70-ci illərdə ədəbiyyatımızda baş verən yeniliklərdən bəhs edilmişdir. Sərbəst şeirin yenidən ədəbiyyata gətirilməsi, Modernist üslubda eksperimental şeirlərin yazılması dövrün ən mühüm hadisələrindən idi. R.Rövşən, V.Səmədov, B.Vahabzadə və başqa şairlər öz şeirlərində artıq fərqli insan obrazını yaradır, onun mənəvi sarsıntılarını, psixoloji ovqatını, fərdi duyğularını təsvir etməyə təşəbbüs göstərirdilər.

Açar sözlər: totalitar rejim, modernizm, sərbəst şeir, sosialist realizmi, formalizm, sürrealizm,

Sovet hakimiyyətinin müstəmləkəçilik siyasəti Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf yönünü dəyişdirdi, 37-ci il repressiyaları isə ədəbiyyatı sükuta qərq etdi. Daim öz ənənələrini, folklorunu yaşadan, “Oxu Tar, Oxu Tar” deyib öz səsini dünyaya hayqıran ədəbiyyatın səsi “Oxuma tar, Oxuma tar, Səni sevmir proletar” şüarı ilə kəsildi. Bu tendensiya 1960- ci ilə qədər davam etdi. Stereotiplərə salınmış, qolları, qələmi sınımış, dili lal edilmiş ədəbiyyat öz fəryadını nəhayət ki, duyurmağa qərara aldı. Sanki H.Cavid, M.Müşfiq, Ə.Cavad öz intiqamlarını almaq üçün, sinələrində qalmış şeirləri yazmaq üçün yenidən 60-cılar nəslinin timsalında geriyə döndülər.

Məlumdur ki, 1920-ci illərin sonu 30-cu illərin əvvəllərində Mikayıl Rəfilin sərbəst şeir formasına müraciət etmişdir. O, “Sərbəst şeir haqqında ilk söz” adlı məqaləsində qeyd etmişdir: “Biz yeni bir şeir, hər hansı bir formal şərtlərdən uzaq və sərbəst, yalnız sənətkarın duyduğu, anladığı və mədəni səviyyəsinə tabe olan bir şeir vücuda gətiririk və gətirəcəyik”. Mikayıl Rəfilin özü də sərbəst vəzndə bir neçə eksperimental şeirlər yazmışdır.

Gilavar bu gün bir az sakit,
Yarpaqların titrəməsi duyulmayı.
Lakin şəhər böyük şəhər,
Gecə yarı olmuş,
Fəqət uyumayı.

Lakin çox keçmədi ki, M.Rəfili sərbəst şeirlərində formalizmi təbliğ etdiyinə görə ciddi şəkildə tənqid olundu. Hətta onu Azərbaycan Yazıçılar İttifaqından xaric etdilər. 30 ildən sonra isə R.Rza sərbəst şeir formasına yenidən müraciət etdi və yenə də tənqidlə üzləşdi. Belə ki, M.Rahim poeziyada klassik ənənələrə sadıq qalmağın vacibliyini vurğulayır və qeyd edirdi ki, Qərb poeziyasının vərdişlərinin ədəbiyyatımıza gətirilməsi heç də təqdirə layiq hal deyildir. “Yenilik – ilhamsız, quru mühakimələrdən, uydurmalarından, duyumlu ifadələrdə, qarışıq fikirlərdən ibarət olmamalıdır” (9). R.Rza da “Qayğı sözü və qayğı özü” adlı məqaləsində cavab olaraq bildirmişdir: “Şeir heca və ya əruz vəznində yazılmalıdır deyirlər. Sərbəst vəzn, sərbəst yazılmış sətirləri yerli-yersiz, qırıq, pillə-pillə düzməklə iş bitmir. Unudulur ki, novatorluq, bədii idrak sənətkarın dünyagörüşü, həyat hadisələrinə münasibəti ilə bağlıdır. Yeni bir ifadəsi olmayan qafiyəli, standart fəlsəfəsi olmayan “çeynənmiş təşbehli yazılara növ sözünü yapışdırmaq olmaz. Növün yalnız formada bəlihdüyünü düşünmək doğru deyil. Forma məzmununa görə müəyyənləşir” (5, 3). Hətta Aristotel də “Poetika” əsərində qeyd etmişdir ki, vəzndən istifadə etmək şairlik üçün səciyyəlandırıcı xüsusiyyət deyil, əsas şeirin məzmunudur, həmçinin belə bir nümunə göstərir: “Herodotun əsərlərini nəzmə çəkmək olardı, bununla belə onlar vəznlə və vəznətsiz də tarixi əsər olaraq qalacaq” (1, 35). Məmməd Cəfər də sərbəst şeirin ədəbiyyata yenidən gəlməsinə öz münasibətini bildirmişdir. Qeyd etmişdir ki, sərbəst şeir 20-ci əsrin əvvəllərində eksperimental xarakter daşımışdır, lakin 60-ci illərdə bu şeir vəzni “eksperiment halından çəxaraq təkmilləşmiş, sabitləşmişdir” (4, 154). Sərbəst vəzni qəbul etməyənlərə isə bildirmişdir ki, “Əgər biz bu ədəbi faktı nəzərə almayıb, sərbəst şeir haqqında belə bir fikrə düşsək ki, guya bu şeir forması bizim deyildir və ya bizə lazım deyildir, bu ədəbi faktı inkar etmək olardı. Biz istəsək də istəməsək də yeni məzmun özünün yeni formasını yaradacaqdır. Sənətdə həyatın yeni problemlərini ifadə etmək üçün yeni bədii forma axtarırları hər zaman zəruri sayılmışdır” (4, 154). Məmməd Cəfər burada yeni forma məsələsi ilə yanaşı yeni məzmun probleminə də toxunur. Belə ki, poeziyanın başlıca ideya mövzusu olan “sovet həyatı” öz aktuallığını itirmiş, “robotlaşdırılmış insan”ın “xoşbəxt” həyatı əvəzinə dünya, həyat haqqında düşüncələrə, mənəvi təlatümlərə, gerçək insani duyğulara, assosiativ düşüncələrə önəm verilirdi. Həmçinin o, şeir hansı vəzndə yazılmalıdır sualını belə cavablandırır: “Şeirdə hansı forma yaxşıdır? -sualına cavab budur ki, şeir hansı formada, hansı vəzndə yazılırsa- yazılınsın əgər onda həyatın şeiriyyəti, təbiətin və insanın mənəvi aləminin şeiriyyəti varsa, təmiz əxlaqi hiss, dərin zəka, böyük fikir varsa, o yaxşıdır” (4, 156).

R.Rzanın da sərbəst şeirlə, modernist üslubu ədəbiyyat arenasına yenidən gətirməsində əsas məqsəd Sovet hakimiyyəti dövründə “Sənət sənət üçündür” prinsipinə cavab verən xeyli sayda əsərlərin yazılması, formalizmin başlıca meyar olması, Avropanın modernizm fırtınasından çıxıb, estafeti postmodernizmə verməsinə baxmayaraq, ədəbiyyatımızda qondarma “sosialist realizminin” hökm sürməsi idi. “XX əsr dünya ədəbiyyatında yaranmış abstraksionizmdən,

yaxud ekzistensializmdən tutmuş modernizmə və postmodernizməcən, sür-realizmdən, neorealizmdən tutmuş absurdacan bir çox ədəbi cərəyanlar Azərbaycan ədəbiyyatından kənar qaldı” (2, 33).

R.Rza, həmçinin gənc nəsə açıq şəkildə izah edirdi ki, sərbəst şeirin ədəbiyyata gətirilməsi ilə iş bitmir, əsas məsələ milli ruhun, milli ideyanın əsirlikdən azad olunub, bədii mövzuya çevrilməsi idi. “Tarixdə misli görünməmiş miqyasda, kütləvilikdə ifrat totalitar hadisə - sənətin və ədəbiyyatın büsbütün siyasi- ideoloji stereotipə, mütləq, dəmir normativə, bürokrata tabe edilməsi kimi paradoksdan, bədii düşüncənin özündə, strukturunda və tərzində, onun təşkili sxemində və modelində başlanan milli-mənəvi özgələşmədən xilas yolunun Milli Ruhun və Milli İdeyanın azadlığından keçməsi zərurətini zaman da, çağdaş gerçəklik də bir daha təsdiqləyir” (10, 91).

Beləliklə, artıq yazılan əsərlərdən forma gözəlliyi ilə yanaşı, məzmun özəlliyi də tələb olunur, R.Rzanın nəsihətlərinə qulaq asılaraq, daha çox “İnsan” temasına toxunulurdu. “İnsan” mövzusunə müraciət modernist üslubun da geniş yayılmasına və “sosrealizm”in sıxışdırılmasına səbəb olurdu. Buna görə də “sosrealizm”ə müxtəlif mübaligəli don geyindirilir, modernist üslubu isə nəzərdən düşürməyə çalışırdılar. Belə ki, Y.Qarayev, K.Quliyev və başqaları sosial realizmin M.Ə.Sabirin yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatına gəldiyini söyləmişdir. Buna əsas kimi isə Sabirin yaradıcılığında əsas mövzu kimi “fəhlə” temasının geniş işlədilməsi göstərilmişdir. Düzdür, Sabir tez-tez fəhlə mövzusunə müraciət etmişdir, lakin o, fəhlənin real obrazını, real surətini yaratmışdır. Onun fəhləsi “qara camaat”ın nümayəndəsidir, dərdi, ağrısı var, “sosrealizm”in yaratdığı gerçək insani emosialardan, insanın mənəvi təlatümlərindən uzaq, şablon, robot formasına salınmış, dünyada yerli-yersiz gülən fəhlə obrazından tamamilə fərqli idi. İslam İbrahimov isə Modernizmin həyata və gözəlliyə yabancı olduğunu qeyd edirdi. Bütün bu söyləmələrə baxmayaraq, B.Vahabzadə, N.Xəzri, M.Araz, C.Novruz, F.Qoca, T.Bayram, R.Rövşən, V.Səmədoğlu, N.Kəsəmənli və digərləri şeirlərində İnsana artıq fərqli sferadan, fərqli rakursdan nəzər yetirir, “sosrealizm”dən yaxa qurtarmağa, unudulmuş, tarixin amansız əziyyətlərinə qatlanmış, əsir alınmış insan ruhlarına, onların intuitiv aləminə nəzər yetirməyə qərara alıb, əsərlərini modernist üslubda yazmağa başladılar. “Şeirimiz 60-70-ci illər nəsəlinin timsalında sosialist humanizminin yeni, fərqi, əyani mənə kəsb edən müasir məzmunu ilə daha da zənginləşir. Dünyamız və epoxamız bu şəirdə insanın məhz İnsan kimi taleyinə, fərqiyyətinə və mahiyyətinə daha həsas münasibətdə görünür” (11, 49). Bununla da formalizmlə baş bulayan “şairlərin” işləri çətinləşir, artıq şeirlərdən tək cə dəbdəbəli epitet, çoxqatlı metafora tələb olunmur, bədiliklə yanaşı həyatilik, lirik-fəlsəfi situasiyalar, insanı dərin düşüncələrə qərqi edən məzmun da tələb olunurdu. B.Vahabzadənin “Özümdən narazıyam”, Əli Kərimin “Nə xoşbəxt imişəm bir zaman Allah”, Bağır Əliyevin “Mənim kövrək uşaqlığım”, M.Arazın “Mən getsəm”, C.Cavadlının “Demirik”, D.Ordubadlının “Mənlik”, R.Zəbiloglunun “Nigaranlıq”, V.Səmədoğlunun “Bir gün dəli olacağam”, Ayaz

Vəfalının “İnsan və ölüm” və s. bu kimi şeirlərdə şairlər öz mənəvi dünyalarını, fəlsəfi düşüncələrini misralarda bədiiliklə qovuşdurdular.

V.Səmədoğlu, V.Bayatlı, R.Rövşənin şeirləri isə orjinallığı, mürəkkəb ifadə formaları ilə digərlərindən fərqlənirdi. Daha çox modernist üslubu özündə ehtiva edən bu “tale şeirləri”ndə qərribə bir paradoks var idi. Belə ki, ateizmin təbliğ olunduğu bir dövrdə şeirə Allah kəlməsi gətirilir, yerdən ona şikayət edilir, xoşbəxt sosialist cəmiyyətinin bədbəxt insan taleləri əks olunur, ümid-sizliyə qapılır, ölümün üzünə gülürdülər.

Batan
gəminin suya atılan
yükü kimi
kənara atıram ümidlərimi.
Ömrümün divarında
Birgün yenə
kəndir dayanıb
qapı yerinə...

V.Səmədoğlunun bu misrlərində dərin mənəvi gizlənməmişdir. Səbr edən insanın ümidlə gözlədiyi gələcəyə olan inamının yox olması, artıq bu ümidlərə ehtiyacının olmaması, bu arzuların insan qəlbinin dərin dəryasında batması və o qədər dərinə batması ki, ümid qığılcımlarının daim alovlanan qəlbə bir daha közərə bilməsi.. Saxtakarlıqla vədd edilən işıqlı səhərlərin əvəzinə qaranlığa qərqli olmuş sabahlar, böyük arzular, ümidlər qurbanına çevrilmiş insanın isə bu ömürdən artıq yaxa qurtarması, bu dar, qaranlıq hücrədən isə yalnız kəndir ilə yaxa qurtarmağın mümkünlüyü... “Vaqif Səmədoğlu ömür haqqında düşüncələri bədii fəlsəfi cəhətdən yaxşı ümumiləşdirilib. Çünki bu düşüncələrin əsasında fərdi tərcümeyi-hal yox, ona hopmuş ictimai rəy, ümuminin ovqatı dayanır”.

Bu dövrdə Ramiz Rövşənin yaradıcılığı da özünəməxsusluğu ilə digər şairlərdən fərqlənirdi. Rəsul Rza sayəsində ədəbiyyatımızda eksperiment səviyyəsində istifadə olunan “modern üslub” Ramiz Rövşənin yaradıcılığında daha da təkmilləşdi və sabitləşdi. Daha çox sürrealizmdən və ekzistentalizmdən istifadə edən şairin şeirlərindəki lirik “mən”i, poetik qəhrəmanı öz orjinallığı, yeniliyi ilə seçilirdi. Bu şeirlərdə şairin daha çox öz həyəcanları, öz nəfəsi, dərin fəlsəfi düşüncələri duyulur. Onun poeziyası haqqında Rəsul Rza “Axtarış və tapıntı yollarında” (1976) adlı məqaləni yazmış və qeyd etmişdir ki, “R.Rövşən ilk yazıları, birinci kitabı ilə şeirimizdə orjinal bir səs ucaldığını xəbər verdi” (6, 10). Həqiqətən də 60-70-ci illərdə Ramiz Rövşən şeirləri ilə poeziyada yeni bir səhifə yaratdı. O, daha öncələr də müraciət olunmuş mövzulara tamamilə yeni rəqurdan, fərqli mövqedən yanaşdı. Müharibəyə aid yazılmış bir sıra şeirlərin olmasına baxmayaraq, şair çəkinmədən yaradıcılığının ilk illərində bu mövzuya toxunmuş və müharibə faciəsini tamamilə yeni şəkildə oxuyucusuna təqdim etmişdir.

Bu dünyanın dörd ili,
Dava ili, dörd ili. (4, 95)
Və ya

Qulağım az qaldı bata,
Güllələrin qışqırığından. (6, 10)

“Qapı” və “Neylədim” şeirlərindən göstərilən bu nümunədə sözlərin, süjetin sadəliyi şeirə heç bir zərər gətirmir və zamanın təsvirində də şairə heç bir maneçilik yaratmır. Əksinə həmin dövrün xülasəsi kimi insan beynində canlanır. Şair həmin şeirlərdə müharibə dövrünü elə müfəssəl, aydın şəkildə verir ki, oxuyucu bu misraları oxuyanda, sanki həmin dövrə xəyalən səyahət edir. Həmçinin Ramiz Rövş bu kimi şeirlərində “sözlərin assosiyasını” oxuyuca etibar edir, bununla öz oxuyucusuna olan inamını nümayiş etdirir, Ramiz Rövşən misralarına aludə olan oxuyucu şeiri ilk dəfə oxumaqla belə ustadının ona nə demək istəyini anlaya bilir. “Oxuyucunu düşünmək, anlamaq, duymaq bacarığına inanmayanda sənət nümunəsi əvəzinə sözün, fikrin, obrazın bayağı kövşəyi yaranır” (6, 10). Onun “Analar anar ağlar”, “Torpaq”, “Ölü dəniz”, “Qısqanlıq”, “Qarğış”, “İlxılar” kimi şeirlərində də dövr, zaman şair duyumu, həssaslığı ilə təsvir olunmuşdur. “Poetik lakonizm, xalq obrazlı təfəkkürü ilə müasirliyin sintezi, emosional yığcamlıq, assosiativ genişlik Ramiz Rövşənin “Qapı”, “Analar anar ağlar” şeirləri üçün də səciyyəvi məziyyətlərdəndir” (8, 135).

Nə varlıdı bu torpaq;
Burda quş dimdiyindən
Yerə düşən dən- bitir.
Hər şeydən yaxşı ancaq
Bu torpaqda qəm bitir. (5; 360)

Sovet totalitar rejiminin amansızlıqları ifadə olunmuş bu şeir parçası da çoxqatlı metaforadan, bəzəkli təşbehlərdən uzaq olmasına baxmayaraq, dövrün, zamanın gərdişi, acısı təsvir olunmuşdur. “Nikbin tragizm R.Rövşənin bu şeirlərinin əsas, təsirli motividir” (3, 94).

Təbii ki, bu cür şeirlər R.Rövşənin daxili zəngin dünyasının, həssas şair duyumunun, dərin fəlsəfi düşüncələrinin aynasıdır. Şairin yaratdığı poetik qəhrəman dünya ilə daim fikir alış-verişindədir. Məhz buna görə Ramiz Rövşənin poeziyasını “fikir poeziyası” adlandırsaq, heç də yanılmarıq. Onun şeirləri bütün stereotipləri, dar qəlibləri, çərçivələri yerlə yeksan etdi. Onun poetik nümunələr düzümü çoxplanlı, assosiativ, mürəkkəbdir” (6, 10).

Beləliklə, 60-cılar nəslə ədəbiyyatımızın inkişaf yönümünü dəyişib, onu əsirlikdən azad etdilər. Ədəbiyyatımız öz milli ruhuna və milli ideasına yenedən qovuşdu.

ƏDƏBİYYAT

1. Aritotel. Poetika. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 120 s
2. Elçin. Sosrealizm bizə nə verdi? Bakı: Mütərcim, 2010, 72 s.
3. Ədəbi proses-78. Bakı: Elm, 1980, 152 s.
4. Məmməd Cəfər. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Çinar- Çap, 2003, 319 s.
5. Ramiz Rövşən. Nəfəs Kitabları kitabı. Bakı: Qanun, 2006, 762 s.
6. Rəsul Rza. Axtarış və tapıntı yollarında // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 17 yanvar, 1976, 10 s.
7. Rəsul Rza. Qayğı sözü və qayğı özü. // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 13 fevral, 1965. 3s.
8. Sosialist realizmi müasir mərhələdə. Bakı: Elm, 1988, 384 s.
9. Süleyman Rüstəm, Nəbi Xəzri. Qayğı və tələbkarlıq // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 31 oktyabr, 1964.
10. Yaşar Qarayev. “Min ilin sonu” 21-ci əsr və Şərq dəyərləri. Bakı: Elm, 2012, 119 s.
11. Yaşar Qarayev. Poeziya və nəsr. Bakı: Yazıçı, 1979, 198 s.

ИННОВАЦИИ В НАШЕЙ ПОЭЗИИ В 60-Е И 70-Е ГОДЫ

А.С.РАСУЛЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

Колониальная политика Советской власти изменила направление развития азербайджанской литературы. Новый литературный поток появился в 1960-70 годах. Поэты писали о стихах лирической психологии в поэзии и проявляли моральные страдания. Лирик выражал отдельные чувства, закрытые слова и внутренние тузы. Р.Ровшан, В.Самедоглу и другие смотрят на людей из разных сфер. Они изображали человека, внутренний мир и морально-психологические потрясения людей в их поэзии. Лирическое «я» в стихах Р. Ровшана отличается своей оригинальностью. Его стихи разрушили все стереотипы, узкие формы и рамки.

1960-70 годы меняют путь развития азербайджанской литературы. Наша литература восстановила свой национальный дух и национальную идеологию.

Ключевые слова: тоталитарный режим, модернизм, социалистический реализм, формализм, сюрреализм, литературное поколение 60-70-х годов

INNOVATIONS IN OUR POETRY IN THE 60s-70s

A.S.RASULZADEH

SUMMARY

The colonial policy of the Soviet power changed the direction of the development of the Azerbaijani literature. A new literary stream appeared in the 1960- 70s years. Poets wrote lyrical psychological poems and depicted moral suffering. The lyric “I” expressed individual feelings, furtive words and internal aces. R.Rovshan, V.Samadoglu and others look at people from different spheres. They depicted the individual, inner world, and moral-psychological shocks of people in their poetry. The lyrical “I” in the poems of R.Rovshan differs for its originality. His poems have eroded all stereotypes, narrow molds, and frames.

1960-70 years changed the direction of the development of the Azerbaijani literature. Our literature regained its national spirit and national ideology.

Key words: totalitarian regime, modernism, socialist realism, formalism, surrealism, literary generation of 60-70s